

DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2018.51.101>

УДК: 330.3:330.88

JEL: O 10, O 20, O 43, A 13

Єлісєєва Л.В., кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник відділу економічної історії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-8801-3329>
e-mail: ludmyla_kozak@ukr.net

«ЕФЕКТИВНЕ СУСПІЛЬСТВО»: УРОКИ Б. ГАВРИЛИШИНА ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті розкрито ключові положення методології Б. Гаврилишина щодо визначення суспільної ефективності. Встановлено залежність останньої від компонентів суспільного ладу. Для цього охарактеризовано індивідуалістсько-конкурентні, групово-кооперативні, егалітарно-колективістські системи цінностей; владу типу противаги, колегіальну та унітарну владу; економічні системи вільного та узгодженого вільного підприємництва тощо. Встановлено, що за методологією Б. Гаврилишина найбільш вдалими до нових вимог часу мало б бути поєднання групово-кооперативних цінностей, економічної системи узгодженого вільного підприємництва, колегіальної влади чи влади типу противаги.

Виявлено, що в XXI ст. учений доповнив перелік критеріїв ефективного суспільства, до яких включив наявність повної політичної свободи, достатнього рівня економічного добробуту для всього населення країни, соціальної справедливості у сферах освіти, охорони здоров'я, пенсійного забезпечення та симбіозу з біосферою. На підставі запропонованої методології Б. Гаврилишина була зроблена спроба дослідити напрями змін основних компонентів суспільного ладу та оцінити ефективність українського суспільства після подій 2014 р.

На підставі аналізу виявлено, що після Майдану усі складові суспільного ладу України зазнали суттєвих трансформацій. З'ясовано, що до 2014 р. в Україні склалася неефективна суспільна модель через розвиток кланової економіки, неефективної політичної системи противаги сил, яка тяжіла до унітарної влади,

домінування індивідуалістсько-конкурентних цінностей в поєднанні з традиціями патерналізму. У 2014 р. демократичний прорив, що супроводжувався значними зрушеннями в цінностях українського населення в напрямі зростання значення групово-кооперативних цінностей, запустив процеси трансформації двох інших складових суспільного ладу – політичного правління та економічної системи. Конкретизовано, що зрушення в соціальних нормах і цінностях, аналогів яких, за словами Б. Гаврилишина, немає у світі, дає надію на економічний прорив та побудову ефективного суспільства в Україні.

Ключові слова: Богдан Гаврилишин, ефективне суспільство, системи цінностей, суспільні трансформації, вільне підприємництво, політичне правління, економічна система, соціальний капітал.

Yeliseieva L.

«EFFECTIVE SOCIETY»: B. HAVRYLYSHYN'S LESSONS FOR UKRAINE

The article describes the key provisions of B. Havrylyshyn's methodology for determining social efficiency. It is established that the main determinants of social efficiency in B. Havrylyshyn's methodology are values, political rule and economic system. The author considers the individualist-competitive, group-cooperative, and egalitarian-collectivist values systems, power of the type of counterweight, collegial and unitary power, and economic system of free and coordinated enterprise. It was established that, according to B. Havrylyshyn's methodology, the most successful for the new requirements would be a combination of group-cooperative values, the economic system of a coordinated free enterprise, and collegial or counterweight power.

In the twenty-first century, the scholar made a supplement to the list of criteria for an effective society. Its basic characteristics are the complete political freedom, a sufficient level of economic welfare for the entire population, social justice in the education, health care, and pensions and symbiosis with the biosphere. The article attempts to investigate the effectiveness of Ukrainian society after the events of 2014 in terms of B. Havrylyshyn's methodology. After the Maidan, all components of the social system of Ukraine have changed.

It is established that, before 2014, an ineffective social model emerged in Ukraine through the development of a clan economy, an ineffective political system of power counterbalance (with a tendency to unitary power), and the domination of individualistic-competitive values, in

combination with paternalistic traditions. The democratic breakthrough, accompanied by significant shifts in the values of the Ukrainian population towards increased group-cooperative values, launched the processes of transformation of the other two components of the social system – political rule and economic system. The author reveals that the shift in social norms and values (whose analogies, according to B. Havrylyshyn, are not found elsewhere in the world), gives hope for economic breakthrough and creation of an effective society in Ukraine.

Key words: Bohdan Havrylyshyn, effective society, values systems, social transformations, free enterprise, political governance, economic system, social capital.

На сучасному етапі національна економіка перебуває в умовах системної нестабільності, зумовленої зовнішніми загрозами, демографічними, економічними, політичними змінами та глибокими зсувами в очікуваннях, цінностях і соціальних нормах українського суспільства. Це обумовлює трансформацію ролі держави, підприємництва, громадськості в соціально-економічних процесах та необхідність модернізації економічної, політичної, соціальної та екологічної систем відповідно до зовнішніх і внутрішніх викликів. У таких умовах важливо визначитися з напрямом змін, щоб не застигнути в тенетах вчорашніх проблем і поглядів. У вище зазначеному контексті не втрачають своєї актуальності й по-новому звучать поради Богдана Гаврилишина, всесвітньо відомого економіста, державного діяча й справжнього патріота української землі.

Чимало сучасних праць присвячені вивченню проблем суспільної ефективності чи ефективності економіки країни. Серед них – всесвітньо відомі роботи Д. Аджемоглу, А. Аслунда, К. Бендукідзе, Л. Бальцеровича, Дж. Стігліца та ін. В Україні цими проблемами займаються провідні науковці Інституту економіки та прогнозування, Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи, Інституту економіки природокористування та сталого розвитку НАН України та ін., до яких належать О. Балакірева, В. Геєць, А. Гриценко, А. Даниленко, В. Зимовець, Е. Лібанова, І. Луніна, В. Небрат, Н. Супрун, М. Хвесик та ін. Проте у їх роботах науковий доробок Б. Гаврилишина майже не розкритий.

Б. Гаврилишина часто називають «радником, якого не почули», маючи на увазі «близькозорість» державних посадовців, які вчасно не прислухалися до його рекомендацій. Проте ми переконані, що науковий доробок Б. Гаврилишина недооцінений й су-

часними теоретиками та практиками. У зв'язку з цим **метою статті** є висвітлення основних аспектів його методології та спроба її застосування щодо України.

Богдан Гаврилишин – громадський діяч, футуролог, доктор економіки та соціальних наук, професор, член Римського клубу, Всесвітньої академії мистецтва та науки, співзасновник Світового економічного форуму в Давосі та іноземний член Національної академії наук України. Проте він завжди ідентифікував себе як «Богдан Гаврилишин, українець». Його часто називають «найвпливовішим українцем світу». Він жив у Німеччині, Канаді, Швейцарії, проте на початку 1990-х років повернувся на Україну для участі в державотворчих процесах. Тут був радником Президента України, чотирьох Голів Верховної Ради та трьох Прем'єр-міністрів України. Для цього Б. Гаврилишин мав значний пізнавальний досвід: побував у вісімдесяти дев'яти державах на п'яти континентах, читав лекції, головував на міжнародних конференціях, був радником урядів, консультантом міжнародних компаній (серед яких – IBM, General Electric та ін.) і директором Міжнародного інституту менеджменту в Женеві, яка була «кузнем» управлінців вищої ланки для багатьох світових компаній.

У 1979 р. до десятиріччя створення Римського клубу, одним із фундаторів якого він був, Б. Гаврилишин підготував доповідь під назвою «До ефективних суспільств». За його словами, це була методологія визначення ефективності держав, що мала за мету розкрити «архітектуру суспільних ладів» й «у майбутньому, коли Україна стане незалежною, дистилювати досвід різних країн і сформувати для України тільки властивий їй суспільний лад» [1, с. 14]. Спочатку його книга була перекладена сімома мовами (англійською, французькою, німецькою, іспанською, японською, корейською, польською); в українському варіанті вона з'явилася лише в 1990 р. За роки незалежності України книга двічі доповнювалася й перевидавалася, але ключові постулати концепції автор залишив без змін. У 2016 р. у рамках проекту Prometheus він записав п'ятнадцять лекцій, де чітко окреслив свою позицію з приводу критеріїв суспільної ефективності, своє бачення, яким буде світ та Україна за двадцять і п'ятдесят років, та «дорожньої карти», якої мають дотримуватися українці й людство загалом на шляху до ефективного суспільства.

У початковій моделі Б. Гаврилишина ефективність суспільства базувалася на трьох компонентах – соціальному, політично-

му та економічному. На початку XXI ст. він виділив не менш важливу четверту складову – екологічну. Усі вони є взаємозв'язаними та взаємозалежними. Більшість із них важко виміряти. На думку Б. Гаврилишина, найпростіше визначити показники економічного, найскладніше – соціального й політичного розвитку. Він зазначав, що існує потреба в розробленні універсального показника оцінки суспільної ефективності, але й визнавав, що наразі «такого показника не існує і навряд чи він з'явиться» [1, с. 18].

Відповідно до доповіді Римському клубові суспільний лад є основною детермінантою суспільної ефективності. На думку Б. Гаврилишина, будь-який суспільний лад містить три складові: цінності, політичне правління й економічну систему. Перші два компоненти складають інституційну структуру суспільства, яку важко змінити та яка, як правило, визначає траєкторію розвитку економіки. Водночас він не заперечував і зворотній зв'язок: динамічні трансформації в економіці можуть поступово змінити політику та цінності в суспільстві.

Дослідник розрізняє кілька прототипів цінностей:
індивідуалістсько-конкуренційні;
групово-кооперативні;
егалітарно-колективістські.

Їх основна відмінність полягає в тому, якого значення вони надають людині як окремому індивіду чи членові спільноти, характеру й ролі взаємодії між ними. Індивідуалістсько-конкуренційні цінності найбільше відповідають моделі «економічного індивіда», коли економічний суб'єкт намагається задовольнити лише власні потреби та мало схильний до альтруїзму чи кооперації. У випадку поширення егалітарно-колективістських цінностей усі люди вважаються невідокремленими від суспільства; за своїми здібностями мають робити внески до спільного фонду, а внаслідок його розподілу отримувати відповідно до своїх потреб, що має за мету створення безконфліктного суспільства. Групово-кооперативні цінності передбачають необхідність згуртування та кооперації для досягнення індивідуальних та колективних цілей. На практиці індивідуалістсько-конкуренційні цінності набули поширення в США і Західній Європі, егалітарно-колективістські – у Китаї та СРСР, групово-кооперативні – Японії та країнах «азійських тигрів» тощо. У рамках останньої системи цінностей поведінка індивідів є більш групово-, ніж індивідуально-орієнтованою, схильною більше до співпраці, ніж до конкуренції, стосунки між індиві-

дами базуються швидше на взаємних зобов'язаннях і прихильності, ніж на перевагах і договірних угодах [1, с. 38]. Б. Гаврилишин більше схилився до культивування групово-кооперативних цінностей, що дозволяють переслідувати власні економічні інтереси та реалізовувати своє призначення шляхом кооперативної взаємодії з іншими, задовольняючи індивідуальні та групові потреби одночасно.

Другою важливою складовою суспільного ладу дослідник вважав політичне правління. Він розрізняв владу типу противаги, колегіальну та унітарну владу. Перша форма політичного правління ґрунтується на індивідуалістсько-конкуренційних цінностях суспільства, за якої одночасно функціонують правляча група та опозиція. Остання має виконувати функції контролю та рівноваги, проте це не завжди вдається реалізувати на практиці. Політичне правління у формі колегіальної влади базується на поширенні системи групово-кооперативних цінностей, що формують загальну схильність населення до уникнення конфліктів і пошуку згоди. Такі моделі, на думку дослідника, найкраще реалізовані в Швейцарії та Японії, хоча у них докорінно відрізняються інституції та процеси ухвалення рішень. Для прикладу в Швейцарії, де поширені індивідуалістсько-конкуренційні цінності, все-таки притримуються думки, що чим більше індивід впливатиме на рішення, тим більшу відповідальність він відчуватиме перед суспільством. Отже, відповідальність індивіда за свою економічну поведінку та економічний вибір насамперед залежить від його економічної свободи та здатності впливати на політичну систему. З цього випливає, що децентралізація влади не послаблює здатність суспільства до дій, мобілізації ресурсів, а навпаки – стимулює ефективні колективні дії та зумовлює позитивний синергетичний ефект [1, с. 54], що важливо нам врахувати й сьогодні. Крайньою формою політичного правління Б. Гаврилишин вважав унітарну владу, яка характеризується високою концентрацією влади, відсутністю опозиції, централізованим розподілом ресурсів та директивним плануванням. На його думку, вона може бути ефективною лише в короткостроковому періоді в умовах війни чи інших критичних ситуаціях, оскільки дозволяє швидко мобілізувати ресурси, приймати та реалізовувати рішення, скорочуючи внутрішній і зовнішній часові лаги в здійсненні економічної політики.

Серед цих трьох форм політичного правління Б. Гаврилишин більше схилиється до колегіальної влади, проте зазначає, що

ефективність управління або влади меншою мірою визначається їх внутрішньою природою, ніж тим, наскільки добровільно сприймаються тими, на кого вона поширюється [1, с. 56].

Третім компонентом суспільного ладу в моделі ефективного суспільства є економічна система. Останню вчений класифікує за участю державного та приватного секторів у відносинах виробництва та розподілу. Він виокремлює економічні системи вільного й узгодженого вільного підприємництва, розподільчого соціалізму, ринкового соціалізму та командно-адміністративну систему. Для кожної з них виділяє свої переваги та недоліки. Проте найбільш ефективною вважав економічну систему узгодженого вільного підприємництва, що передбачає збалансування економічних цілей приватного й державного секторів національної економіки шляхом діалогу між бізнесом, урядом, працівниками та можливістю визначати національні економічні пріоритети, не вдаючись до імперативного планування або адміністративного розподілу ресурсів.

Таким чином, за методологією Б. Гаврилишина найбільш вдалим до нових вимог часу мало б бути поєднання групово-кооперативних цінностей, економічної системи узгодженого вільного підприємництва, колегіальної влади чи влади типу протизваги. У XXI ст. він доповнив перелік критеріїв ефективного суспільства. Його базовими характеристиками він вважав наявність повної політичної свободи, достатнього рівня економічного добробуту для всього населення країни, соціальної справедливості насамперед у сферах освіти, охорони здоров'я, пенсійного забезпечення та симбіозу з біосферою.

На підставі запропонованої методології Б. Гаврилишина спробуємо дослідити напрями змін основних компонентів суспільного ладу та оцінити ефективність українського суспільства після подій 2014 р.

Після Майдану усі складові суспільного ладу України зазнали суттєвих трансформацій. До цього вони сформувалися під впливом залежності від попередньої траєкторії розвитку («path dependence») і їх зміни були обумовлені простором та часом, у якому існувало суспільство. Історично ще з часів Київської Русі, Великого князівства Литовського, Магдебурзького права, козацтва та перебування українських земель у складі Речі Посполитої, Австро-Угорської й Російської імперій формувалися традиції кооперації, взаємодопомоги, підприємництва та досвід відстою-

вання своїх економічних і політичних свобод. Проте включення українських земель до складу Радянського Союзу суттєво змінило економічний, політичний і соціальний інституційний ландшафт через насадження адміністративно-командної економічної системи, унітарної влади та егалітарно-колективістських цінностей [2]. Ще в 1970-х роках Б. Гаврилишин попереджав, що поєднання таких компонентів суспільного ладу можливе лише в короткостроковому періоді, оскільки в довгостроковому призводить до поширення корупції, збільшення державних витрат на утримання бюрократичного апарату, посилення контролю, стримування ініціативи та збільшення проявів опортуністичної поведінки населення. Його прогнози (у тому числі щодо розпаду Радянського Союзу) справдилися. Водночас понад семидесятирічний досвід перебування українських земель у складі СРСР вплинув на особливості формування економічної, політичної структур та системи цінностей громадян незалежної України.

Після краху СРСР Україна мала побудувати нові політичну та економічну системи. У 1990-х роках Deutsche Bank прогнозував, що оскільки серед республік СРСР Україна мала один із найбільших ресурсний потенціал, вона розвиватиметься найшвидшими темпами. Проте цього не сталося. Україна пережила один із найважчих і найдовших перехідних періодів – через свою нерішучість порвати зі старою системою. За словами директора Інституту місцевої демократії в м. Києві В. Рубцова, в Україні поступово сформувалися система правління, що тяжіє до конфронтаційної моделі; економічна система – до економіки вільного підприємництва кінця XIX ст. (так званого «дикого капіталізму»); а формуванню у суспільстві адекватних ціннісних орієнтирів не було надано особливого значення [1, с. 11].

До недавнього часу в Україні мало уваги приділялося усуненню бар'єрів для розвитку підприємництва (насамперед малого й середнього) та скороченню величини державного сектору. Україна зберегла надмірну радянську централізацію більшою мірою, ніж інші пострадянські країни. Станом на 2014 р. державні витрати України становили 52,7% ВВП, тоді як у країнах Балтії вони не перевищували 34–38% ВВП, що, на думку відомого експерта з питань економічної політики в країнах Східної Європи А. Аслунда, має бути оптимальним і для України [3, с. 31]. З 2014 р. поступово звужується сфера, яка потребує державного регулювання, та спрощується процедура ведення підприємниць-

кої діяльності. Економічна доцільність таких заходів підтверджується позитивною динамікою Індексу легкості ведення бізнесу Світового банку за останні роки. Якщо в 2012 р. Україна посіла 152, у 2013 р. – 137 місця в рейтингу, то після Революції Гідності, прийняття й часткової реалізації пакету реформ у напрямі економічної лібералізації вона значно покращила свої позиції: 2014 р. – 112, 2015 р. – 96, 2016 р. – 83, 2017 р. – 80, 2018 р. – 76 [4]. Проте існуючу модель національної економіки ще не можна назвати економікою вільного чи узгодженого вільного підприємництва. По-перше, існує ще чимало інституційних перешкод для розвитку бізнесу в Україні (високий рівень корупції, неефективна судова система для захисту прав власності, відсутність розроблених механізмів для реалізації прийнятих законопроектів, нестабільне податкове законодавство тощо). По-друге, приватний сектор має низький рівень довіри до державних інститутів, а тому розглядає діяльність останніх переважно як перешкоду, а не партнерську допомогу тощо.

З позицій Б. Гаврилишина таку економічну систему не можна вважати ефективною й за двома іншими критеріями: існуючого рівня добробуту населення та соціальної справедливості насамперед у сферах освіти, медицини та пенсійного забезпечення. Відповідно до даних звіту МВФ 2018 р. Україна є найбіднішою державою Європи [5]. За даними ООН 2017 р. прожитковий мінімум в Україні наближається до порогу бідності африканських держав, а за межею бідності проживає більше 80% українців [6]. За показником ВВП на душу населення Україна посідає 134 місце в світі (2656,01 дол. ВВП на душу населення). Якщо ріст ВВП країни буде на тому ж рівні, то аби наздогнати сусідні європейські країни, наприклад Польщу, Україні знадобиться ще сто років [7].

Водночас за розміром офіційної середньої заробітної плати Україна також займає останнє місце в Європі. І хоча за рівнем охоплення навчанням, що підтверджується даними Індексів людського розвитку [8] та окремих субіндексів Індексу глобальної конкурентоспроможності [9], Україна посідає гідні місця в міжнародних рейтингах, якість освіти не відповідає сучасним викликам часу, а більша частина отриманих знань немає прикладного застосування. Складна ситуація склалася й у медицині. Незважаючи на те, що витрати на охорону здоров'я входять до шести найбільших за обсягом витрат Зведеного бюджету (у плановому Зведеному бюджеті на 2018 р. вони складають 116732 млн грн (9%)

[10]), медицина давно не є безкоштовною для населення, а якість медичних послуг – не на належному рівні. Значні диспропорції склалися й у пенсійній системі України. Старіння населення, високі рівні тіньової економіки та еміграції молоді за кордон збільшують тиск Пенсійного фонду на Державний бюджет. Водночас сучасна система пенсійного забезпечення в Україні не є справедливою. Значна кількість людей, яка пропрацювала майже все своє трудове життя, отримує в межах 2–3 тис. грн на місяць. Зважаючи на темпи росту споживчих цін, вартості комунальних послуг, медикаментів, медичних й освітніх послуг, забезпечити себе лише за пенсію фактично неможливо. Проте попри такий невтішний стан макроекономічних показників і рівня життя населення в Україні закладено початок трансформації економічної системи у напрямі зменшення державного регулювання, створення умов для розвитку підприємницької діяльності, реформування освіти, медицини, пенсійного забезпечення тощо. Позитивні зміни в цьому напрямі підтверджуються й міжнародними інституціями. Так завдяки початку реформування в освіті та медицині Україні вдалося посісти 50-е місце в міжнародному рейтингу за Індексом людського капіталу. Директор Світового банку у справах України, Білорусі та Молдови С. Кахконен переконана, що темп реформ у цих сферах визначать майбутні темпи зростання української економіки [7]. На нашу думку, успіх впливу таких реформ на економічну систему не є гарантований, але бездіяльність гірша. Як стверджував відомий польський реформатор Л. Бальцерович, «ми надали перевагу ризикованій політиці перед безнадійною» [11, с. 25].

Недостатньо ефективною можна назвати й існуючу модель політичного управління в Україні: «де-юре» закладені підвалини для політичного правління противаги сил, проте «де-факто» цього не сталося. В Україні є значний (хоч і негативний) досвід функціонування унітарної влади, тому за роки незалежності окремі політики неодноразово робили спроби збільшити концентрацію влади в одних руках, щоб нейтралізувати опозицію та мати суттєвий вплив на економічні відносини виробництва та розподілу в країні. За словами К. Райс, професора кафедри глобального бізнесу та економіки в Стенфордській вищій школі бізнесу, держсекретаря США та радника американського президента Дж.В. Буша, «в Україні президенство стало найпотужнішим пострадянським інститутом» [12, с. 131], а політика не є прозорою і відкритою.

Опозиція в Україні теж не є силою суспільно ефективною, бо не справляється з функціями контролю та рівноваги. Згідно з теорією конституційної економіки ефективність такої політичної системи суттєво знижується, коли основним мотивом опозиції стає прагнення до влади [13]. Це підриває інституційну довіру, знижує ефективність політичних та економічних реформ, а також зумовлює загострення суперечностей, поширення конфліктів, поляризацію соціальних сил, а, отже, перетворення потенційно корисної суспільної енергії на зайве суспільно-політичне напруження, що веде до руйнування соціального капіталу. Це підтверджується й результатами соціологічних опитувань, проведених Інститутом соціології НАН України у 1992–2013 рр. Наприклад, напередодні Майдану у 2010–2013 рр. через концентрацію влади та погіршення добробуту населення спостерігалось стрімке зниження рівня довіри до державних інституцій: довіра до Президента України знизилася з 30,8 до 10,9%, Уряду – з 19,6 до 8,1%, Верховної Ради – з 13,4 до 4,6%, тоді як про повну довіру стверджували лише 2,2%, 0,9%, 0,8% відповідно. Понад дві третини населення були переконані, що влада взагалі не відстоює національні інтереси та не сприяє консолідації українського суспільства. Так, з чотирнадцяти чинників, що згуртовують українське суспільство, «Національна незалежність» та «Національна ідея побудови Української держави» в уявленні населення займали останні місця. А основним чинником, який об'єднував людей, респонденти називали «Невдоволеність владою» (34,1%) та «Спільні труднощі життя» (33,4%) [14]. Зазначимо, що після Майдану відбувся стрімкий стрибок рівня довіри до державних інституцій завдяки оптимістичним очікуванням населення, приходу технократів та представників української діаспори. Проте за даними соціологічного опитування Центра Разумкова, проведеного у червні 2018 р., рівень інституційної довіри знову знизився, що пов'язано з нереалізованими завищеними очікуваннями населення, повільним темпом соціально-економічних трансформацій та проведенням низки непопулярних серед населення реформ. Довіру до державного апарату (чиновників) висловили лише 8,6% опитаних, тоді як недовіру – 85,3% [15].

За словами Б. Гаврилишина, люди, які перебувають при владі, повинні мати три характеристики: 1) патріотичні інтереси; 2) компетентність, 3) коректність, тобто бути некорумпованими [16]. В іншому разі політики неефективно працюють та повільно

здійснюють реформування національної економіки, дбаючи про свої особисті інтереси або інтереси своїх друзів, що закладає підвалини для кланової економіки та сповільнює темпи економічного розвитку. На жаль, характеристики ці риси не завжди притаманні українському чиновництву. За показником «Фаворитизму прийняття державних рішень» субіндексу Індексу глобальної конкурентоспроможності в 2017–2018 рр. Україна перебуває на рівні з Чад, Мозамбіком, Гватемалою, Гондурасом та посіла 111 місце серед 137 країн [17], що свідчить про значний вплив економічних інтересів окремих індивідів на напрям економічної політики та високий рівень рентоорієнтованої поведінки політиків. За рівнем корупції в рейтингу глобальної конкурентоспроможності наша держава займає 106, у звітах Transparency International – 130 місця [18]. Таким чином, в Україні поступово склалася конфронтаційна політична модель управління, яка часто тяжіє до унітарної влади. Лише розвиток громадянського суспільства здатний забезпечити формування повноцінного політичного управління противаги сил. У цьому напрямі позитивні зрушення відбуваються повільно, під тиском громадськості, бо в суспільстві й надалі існує запит на соціально-економічні та суспільно-політичні перетворення.

З 2014 р. найбільших змін у структурі суспільного ладу за методологією Б. Гаврилишина зазнала система цінностей. Остання є найбільш консервативною складовою суспільного ладу, компонентом соціального капіталу суспільства, неформальним інститутом, який важко змінити за короткий проміжок часу [19]. Проте соціологічні опитування після 2014 рр. демонструють найбільш суттєві зрушення саме в цій складовій. На підставі даних World Values Survey (WVS), European Social Survey (ESS) у 2009, 2014 р. та соціологічного опитування SOCIS у 2015 р. були досліджені цінності українців та їх готовність до кардинальних змін у різних сферах життя [20–21]. Для їх аналізу була застосована методика Інґлгарта, відповідно до якої виділяють два ціннісні виміри: традиційні / секулярно-раціональні цінності, цінності виживання / самовираження. Унаслідок дослідження було виявлено, що на початку 2000-х років в Україні проявилася позитивна динаміка трансформації цінностей у напрямі цінностей самовираження, тоді як Російська Федерація, за методикою Інґлгарта, «застигла» в цінностях виживання. Проте хвиля опитувань 2011 р. показала, що Росія й Україна ніби обмінялися місцями: в Україні

почали домінувати цінності виживання. Після 2015 р. опитування SOCIS підтвердило, що в Україні під час чи внаслідок Євромайдану сталися зрушення у напрямі цінностей самовираження й далі спостерігається позитивна динаміка, хоча такі зміни відбуваються дещо повільніше, ніж у середньому в світі. Опитування SOCIS 2015 р. також виявило, що в регіональному вимірі значних відмінностей на осі «виживання-самовираження» між різними областями немає [21]. Крім того, аналіз соціологічних опитувань дозволив виявити потенційних агентів змін, якими є молодь, середній клас та мешканці великих міст. Чим більше місто, вищий рівень освіти, краще матеріальне становище, тим більше людей тяжіє до цінностей самовираження. Збільшення частки українського населення з цінностями самовираження є запорукою зростання економічної, соціальної та політичної активності таких людей. Проте цінності виживання залишаються стійкими та є характерними для більшої частини українського суспільства, що підтверджує недостатній розвиток економічної складової суспільного ладу на сучасному етапі.

Водночас з новою силою відродилися групово-кооперативні цінності в українському суспільстві. Від часу здобуття незалежності в Україні домінувала система індивідуалістсько-конкуренційних цінностей. Ще в Радянському Союзі існувала розбіжність між офіційними й фактичними цінностями: у суспільстві попри публічні заяви зберігалися індивідуалістсько-конкуренційні цінності, які підсилювалися глибокою диференціацією винагород залежно від лояльності до влади [1, с. 118]. За період незалежності в Україні продовжували зміцнюватися індивідуалістсько-конкуренційні цінності за західним зразком. Проте сплеск групово-кооперативних цінностей, що підтверджується результатами соціологічних опитувань після 2014 р., був відповіддю суспільства на фіаско держави у вирішенні ключових суспільних проблем та розвиток екзистенціальної кризи, коли існування України як самостійної держави було поставлено під сумнів. Наслідком цього став стрімкий розвиток благодійності та волонтерства в Україні. За даними соціологічної групи «Рейтинг» у 2011 р. 61% населення України стверджували про те, що не займаються благодійністю, причому низькі показники останньої спостерігалися в усіх регіонах та вікових групах населення України [23]. У рейтингу CAF Всесвітнього індексу благодійності (World Giving Index) 2013 р. Україна посіла 103 місце, що на одну позицію гірше, ніж у попередньому рейтингу,

хоча значно краще за 153 місце, з якого стартувала Україна від самого початку. У 2017 р. Україна посіла 90 позицію, значно обігнавши багатьох своїх сусідів: Російську Федерацію (124), Угорщину (119), Білорусію (117), Польщу (105), Словаччину (102), Молдову (97) та ін. За даними цього рейтингу 29% українського населення активно бере участь у благодійності, 42% – допомагає незнайомцям, 29% – здійснює пожертви грошей і 16% – бере участь у волонтерстві [24]. Такі зрушення уже позитивно відзначаються на політичній системі країни, де громадські активісти та волонтери намагаються підвищити прозорість та ефективність державного управління, та в майбутньому можуть вплинути на економічний розвиток країни. Зокрема, волонтерська діяльність у багатьох країнах Європи забезпечує 1–5% ВВП: у Швеції – 5%, Норвегії – 4,5%, Франції – 4%, Великобританії – 3,8%, Італії та Іспанії – по 1,5% і т.д. Проблема розвитку групово-кооперативних цінностей та подібних до волонтерства спільнот часто полягає в тому, що їх діяльність розцінюється як субститут державним інститутам, а тому політична еліта часто намагається негласно блокувати їх діяльність. Прикладом цього є обов'язкове подання членами громадських організацій електронних декларацій про свої доходи, що згодом було засуджено міжнародними інституціями.

До основних групово-кооперативних цінностей, значення яких особливо зросло після 2014 р., належить почуття патріотизму. Згідно інформаційно-аналітичних матеріалів Центру Разумкова за 2016 р. дві третини (67%) респондентів вважають себе патріотами України [25]. Водночас відчуття патріотизму передбачає потребу відчувати себе господарем держави. Так, серед тих, хто вважає себе патріотом, 62% відчують подібну потребу, тоді як серед тих, хто не вважає себе патріотом, – лише 25%. Проте частка тих, хто відчуває себе господарем держави, порівняно з 2005 р., зменшилася з 17% до 15%, а тих, хто не вважає себе господарем, зросла з 71% до 77%. Для того, щоб відчувати гордість за державу, як вважають 69% респондентів, насамперед, потрібно, щоб вона була політично стабільною, економічно розвинутою й забезпечувала умови для підвищення життєвого рівня своїх громадян.

На думку Б. Гаврилишина, сучасний суспільний лад та українське суспільство не є ефективними. Він був переконаний, що існуюча влада не зможе подолати трансформаційну кризу, оскільки немає критичної маси людей, які зможуть здійснити такі пере-

творення. Б. Гаврилишин зазначав, що наразі в нас немає політичної еліти, повільно проходять реформи та боротьба з корупцією [17]. Він розчарувався і в співпраці з державними інституціями. За рік до смерті Б. Гаврилишин чесно зізнався, що всі президенти України ігнорували його поради: «Я вже не буду радником президентів. Це була марна трата часу. У них було мало накопичених знань, щоб їм можна було щось порадити» [26]. Проте він був переконаний, що Україна стане ефективною державою завдяки розвитку освіченої молоді та професійних спільнот. У 2012 р. він став фундатором власного фонду й започаткував програму «Молодь змінить Україну». Для цього закликав молодих людей формувати групи та вивчати суспільний лад найбільш ефективних країн. Потім його фонд фінансував їх поїздки в обрані країни задля вибору складових архітектури майбутнього соціального, політичного та економічного ладу України, які мають бути в гармонії з постмайданними цінностями. У 2014 р. було створено 14, 2015 р. – 24 такі групи. Б. Гаврилишин був переконаний, що за кілька років сформується критична маса людей, яка створить нову ідеологію, новий план дій, законодавчу базу, щоб трансформувати нашу країну. Інші учасники, маючи досвід роботи у міністерствах різних країн, зможуть втілити це в життя. На його думку, ці люди не будуть більшістю в Верховній Раді, а будуть ідеологічною, програмовою, моральною більшістю. Ключова ідея Б. Гаврилишина в досягненні ефективного суспільства полягала в тому, що кожен має докладитися до успіху своєї держави, а не лише покладатися на уряд.

Висновки. Таким чином, до 2014 р. в Україні за методологією Б. Гаврилишина склалася неефективна суспільна модель через розвиток кланової економіки, неефективної політичної системи, яка тяжіла до унітарної влади, домінування індивідуалістсько-конкуренційних цінностей в поєднанні з традиціями патерналізму. Таке поєднання складових суспільного ладу не дозволило досягнути гідного рівня життя та відчуття соціальної справедливості серед населення України. У 2014 р. екзистенційна криза створила підвалини для оновлення суспільства та реформування національної економіки. Демократичний прорив, що супроводжувався значними зрушеннями в цінностях українського населення в напрямі зростання значення групово-кооперативних цінностей, запустив процеси трансформації двох інших складових суспільного ладу – політичного правління та економічної сис-

теми. На жаль, екологічній складовій в Україні й досі не приділено належної уваги. Зрушення в соціальних нормах і цінностях, аналогів яких, за словами Б. Гаврилишина, немає у світі, дає надію на економічний прорив та побудову ефективного суспільства в Україні.

1. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств. Доповідь Римському Клубові. Київ: Пульсари, 2009. 248 с.
2. Корнаи Я. Социалистическая система. Политическая экономия коммунизма. М.: НП «Журнал Вопросы экономики», 2000. 672 с.
3. Аслунд А. Україна: Що пішло не так і як це виправити. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2015. 294 с.
4. Doing Business 2018 / World Bank. URL: <http://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2018-Full-Report.pdf>.
5. IMF Annual Report 2018. Building a Shared Future/IMF. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/2018/eng/assets/pdf/imf-annual-report-2018.pdf>.
6. Human Development Report 2017 / United Nations. URL: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/en/home/presscenter/pressreleases/2017/03/30/too-many-lives-scarcely-touched-by-human-development-progress-un-report-finds.html>.
7. Калачова Г. Сату Кажконен: За такого росту ВВП Україні знадобиться 100 років, щоб наздогнати Польщу / Українська правда: електрон. вид. 2018. 11 жовтня. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/10/11/641524/>.
8. Human Development Index (HDI) / United Nations. URL: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>.
9. The Global Competitiveness Index 2017-2018 / World Economic Forum. URL: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/competitiveness-rankings/#series=EOSQ041>.
10. Видатки бюджету України 2018 р. (за функціями) / Case Ukraine. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=7&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjO5P_k38HeAhWlhKYKHTxQA2oQFjAGegQIBRAB&url=http%3A%2F%2Fcost.ua%2Fbudget%2Fexpenditure%2F&usq=AOvVaw3moQvJdpUKfAveFFDPJtjY.
11. Бальцерович Л. Польща: стабілізація та реформи в режимі надзвичайної та нормальної політики / Аслунд А., Дянков С. Велике переродження: уроки перемоги капіталізму над комунізмом. Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. 320 с.
12. Райс К. Демократія. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018. 320 с.

13. Б'юкенен Дж., Масгрейв Р. Суспільні фінанси і суспільний вибір: Два протилежних бачення держави. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2004. 175 с.
14. Українське суспільство 1992–2013 рр. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / Інститут соціології НАН України. Київ: Інститут соціології НАН України, 2013. 566 с.
15. Довіра громадян України до суспільних інститутів (червень 2018 р.) / Центр Разумкова. URL: <http://razumkov.org.ua/napryamki/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-institutiv>.
16. Курс лекцій Богдана Гаврилишина / Prometheus, BH Foundation. URL: https://edx.prometheus.org.ua/courses/coursev1: BHFoundation+HAWRYLYSHYN+2017_T1/course/.
17. Favoritism in decisions of government officials / The Global Competitiveness Index 2017-2018, World Economic Forum, Executive Opinion Survey. URL: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/competitiveness-rankings/#series=EOSQ042>.
18. Corruption Perceptions Index 2017 / Transparency International. URL: https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017.
19. Сіденко В.Р. Нові глобальні виклики та їх вплив на формування суспільних цінностей. *Український соціум*. 2014. № 1. С. 7–21.
20. Ukraine 2011: Results of WVS WAVE 6 / World Values Survey. URL: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp>.
21. Цінності українців pro et Contra реформ в Україні: прес-реліз / Центр соціальних та маркетингових досліджень (SOCIS). URL: <http://old.socis.kiev.ua/ua/press/tsinnosti-ukrajintsiv-pro-et-contra-reform-v-ukrajini.html>.
22. Благодійність по-українськи (січень 2011 р.) / Соціологічна група «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_blagodiynist_ua_122010_vypusk2.pdf.
23. The World Giving Index / CAF. URL: <https://www.cafonline.org/about-us/publications/2018-publications/caf-world-giving-index-2018>.
24. Консолідація українського суспільства: шляхи, виклики, перспективи. Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії 16 грудня 2016 р. / Центр Разумкова. Київ: Центр Разумкова, 2016. 100 с.
25. Богдан Гаврилишин: Бути радником президента – марна трата часу / Фонд Богдана Гаврилишина. URL: http://bhfoundation.com.ua/news_944.html.

References

1. Havrylyshyn, B. (2009). To effective societies. Report to the Rome Club. Kyiv: Pulsary [in Ukrainian].
2. Kornai, Ya. (2000). Socialist system. Political economy of communism. Moscow: Voprosy ekonomiki [in Russian].
3. Aslund, A. (2015). Ukraine: What went wrong and how to fix it. Kyiv: KM Akademiia [in Ukrainian].
4. Doing Business 2018. Retrieved from <http://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2018-Full-Report.pdf>.
5. IMF Annual Report 2018. Building a Shared Future. Retrieved from <https://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/2018/eng/assets/pdf/imf-annual-report-2018.pdf>.
6. Human Development Report 2017. Retrieved from <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/en/home/presscenter/pressreleases/2017/03/30/too-many-lives-scarcely-touched-by-human-development-progress-un-report-finds.html>.
7. Kalachova, H. (2018, October 11). Satu Kahkonen: For such a growth of GDP Ukraine will need 100 years to catch up with Poland. *Ukrainska Pravda*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/10/11/641524> [in Ukrainian].
8. Human Development Index. Retrieved from <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>.
9. The Global Competitiveness Index 2017-2018. Retrieved from <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/competitiveness-rankings/#series=EOSQ041>.
10. Expenditures of the budget of Ukraine in 2018 (by function). Retrieved from https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=7&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjO5P_k38HeAhWlhK-HTxQA2oQFjAGegQIBRAB&url=http%3A%2F%2Fcost.ua%2Fbudget%2Fexpenditure%2F&usq=AOvVaw3moQvJdpUKfAveFFDPJtjY [in Ukrainian].
11. Baltserovych, L. (2015). Poland: Stabilization and Reform in Emergency and Normal Policies. In *The Great Rebirth: The Lessons of the Victory of Capitalism over Communism*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva [in Ukrainian].
12. Rais, K. (2018). *Democracy*. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia [in Ukrainian].
13. Biukenen, Dzh., Masgreiv, R. (2004). Public finances and social choice: Two opposing views of the state. Kyiv: KM Akademiia [in Ukrainian].

14. Ukrainian society 1992-2013. The state and dynamics of changes. Sociological monitoring. Kyiv: Instytut sotsiologhii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
15. Trust of Ukrainian citizens to public institutions (June 2018). Retrieved from <http://razumkov.org.ua/napryamki/sotsiologhichni-doslidzhennia/dovira-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-instytutiv> [in Ukrainian].
16. Course of lectures by Bogdan Havrylyshyn. Retrieved from https://edx.prometheus.org.ua/courses/course-v1:BHFoundation+HAWRYLYSHYN+2017_T1/course [in Ukrainian].
17. Favoritism in decisions of government officials. The Global Competitiveness Index 2017-2018. Retrieved from <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/competitiveness-rankings/#series=EOSQ042>.
18. Corruption Perceptions Index 2017. Retrieved from https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017.
19. Sidenko, V. (2014). New Global Challenges and Their Impact on the Formation of Public Values. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian society*, 1, 7-21 [in Ukrainian].
20. Ukraine 2011: Results of WVS WAVE 6. Retrieved from <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp>.
21. The value of Ukrainians pro et Contra reforms in Ukraine: press release. Retrieved from old.socis.kiev.ua/ua/press/tsinnosti-ukrajintiv-pro-et-contra-reform-v-ukrajini.html [in Ukrainian].
22. Charity in Ukrainian (January 2011). Retrieved from http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_blagodiynist_ua_122010_vypusk2.pdf [in Ukrainian].
23. The World Giving Index. Retrieved from <https://www.cafonline.org/about-us/publications/2018-publications/caf-world-giving-index-2018>.
24. Consolidation of Ukrainian society 2016: ways, challenges, perspectives. Kyiv: Tsentr Razumkova [in Ukrainian].
25. Havrylyshyn, B. (2015). Being an advisor to the president is a waste of time. Retrieved from http://bhfoundation.com.ua/news_944.html [in Ukrainian].

Стаття надійшла 5 жовтня 2018 р.